

TEMIDA
Mart 2009, str. 17-32
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM0901017L

Antropologija seksualne eksploatacije

VELIBOR LALIĆ*,
ŽELIMIR KEŠETOVIĆ

Uradu autori posmatraju seksualnu eksploataciju iz antropološke perspektive, odnosno osvetljavaju racionalnu, etičku, emotivnu i mitološku dimenziju ljudske seksualnosti. Nakon situiranja fenomena u društveni, odnosno istorijski kontekst, autori nešto detaljnije posmatraju seksualnu eksploataciju u savremenoj epohi, da bi na tragu relevantnih mislilaca zaključili da pitanje ukidanja seksualne eksploatacije nije formalno-pravno, već političko i ekonomsko pitanje. Naime, za prevazilaženje seksualne eksploatacije nisu dovoljne pravne norme, već uspostavljanje istinski ravnopravnih političkih i ekonomskih odnosa u savremenim društvima.

Ključne reči: seksualnost, eksploatacija, trgovina ljudima, antropologija

Uvod

Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije aktuelna je naučno-istraživačka tema. Kada se govori o seksualnoj eksploataciji termin trgovina ljudima¹ postao je uobičajen u teoriji i praksi. Iako često tekstovi o savremenoj trgovini ljudima počinju sa tezom o razlikovanju ovog pojma od prostitucije po kriterijumu dobrovoljnosti, feministi/feministkinje kritikuju takav

* Mr Velibor Lalić je istraživač u Defendologija centru za bezbednosna, sociološka i kriminološka istraživanja u Banjaluci, RS, BiH. E-mail: lalicv@teol.net

Dr Želimir Kešetović je docent na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu, E-mail: kzelimir@yahoo.com

¹ Opširnije šta se smatra trgovinom ljudima vidi: *Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children*, Supplementing the United Nations Convention Against Transnational Organized Crime, United Nations 2000.

pristup jer smatraju da nema dobrovoljne prostitucije², odnosno da je ona rezultat teških ekonomskih uslova i inferiornosti žene u društvu. Da bi izbegli te sporove, koristimo termin seksualna eksploatacija koji obuhvata razne vidove iskorišćavanja seksualnosti u društvenom prostoru.

Može se primetiti da seksualna eksploatacija ima duboke korene u istoriji ljudskog roda i da je prisutna gotovo u svim kulturama savremenog sveta, bez obzira na ekonomsku razvijenost, političko uređenje ili religijsku pripadnost stanovništva. Pojam ljudske seksualnosti vrlo je kompleksan i može se posmatrati sa raznih aspekata poput biološkog, psihološkog, kulturnog, političkog, pravnog, filozofskog, teološkog ili religijskog. Poimanja ljudske seksualnosti menjala su se u zavisnosti od konkretnih istorijskih i društvenih prilika. U savremenom svetu prisutna je raznovrsnost seksualnih identiteta, kao što su heteroseksualnost, homoseksualnost (ženska ili lezbijska i muška ili gej), biseksualnost, zatim transeksualnost i samim tim prisutni su razni modaliteti seksualne eksploatacije. Antropološki pristup važan je za razumevanje fenomena seksualne eksploatacije, mada u dosadašnjim istraživanjima tome nije posvećena adekvatna pažnja. Antropološki pristup nekom društvenom problemu polazi od univerzalne ljudske prirode, od ljudskih potreba i vrednosti i načina kako se te potrebe ispoljavaju i zadovoljavaju u konkretnim društvenim i istorijskim prilikama. Antropologija proučava ono što je zajedničko za sve ljude, bez obzira na društvene, kulturne ili lične razlike. Istoričnost i konzistentnost seksualne eksploatacije u većini kultura opravdava činjenicu da se seksualna eksploatacija posmatra i s antropološkog stanovišta.

Cilj ovog rada jeste da ukaže na značaj antropološkog pristupa u istraživanju raznih oblika seksualne eksploatacije, bez pretenzije da se ulazi u dublju analizu ovog kompleksnog problema. U radu će se prvo govoriti o nekim aspektima seksualnosti, zatim će se u kratkim crtama izložiti istorijski kontekst seksualne eksploatacije, nakon čega će se ukazati na odnos ljudske prirode, savremenog društva i seksualne eksploatacije. Kao izvor podataka u ovom radu korišćena je relevantna sociološka i filozofska literatura i drugi sekundarni izvori o seksualnoj eksploataciji.

² Prostitucijom se smatra (lat. *Prostitutio* – blud) oblik mentalno-socijalnih devijacija; opštenje žena sa muškarcima bez emocionalnog odnosa pri izboru partnera, vršenje seksualnih odnosa uz naknadu (Bošković Milo, *Kriminološki leksikon*, Matica srpska, Univerzitet u Novom Sadu, 1999, str. 280). Pored ženske, postoji i muška prostitucija. Opširnije vidi: Milosavljević Branko, *Socijalna patologija i društvo*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1997, str. 85.

Različite dimenzije seksualnosti

Društvena stvarnost je višeslojna. Ona obuhvata racionalno logičku (logos), etičku (etos), emotivnu (eros) i mitološku (mitos) dimenziju. Razumevanje ponašanja zahteva poznavanje dubinskih struktura duha i tela (Šušnjić, 2002: 175). Na racionalnom nivou u svim istorijskim epohama može se pratiti takav odnos prema seksualnosti. To je odnos društvene moći i nemoći. Kako J. Baudrillard navodi, od industrijske revolucije do sada, materijalna dobra, jezik i seksualnost doživljavaju sveobuhvatni preobražaj koji karakteriše širenje političke ekonomije ili produbljivanje zakona vrednosti (Baudrillard, 1991: 130). Otto Weininger tvrdi da je prostitucija kao pojava svojstvena samo čoveku, u životinjskom svetu nema prostitucije (Weininger, 2007: 338). M. Foucault ukazuje da seksualnost nije nešto prirodno dato, već da je konstruisana delovanjem društvenih normi. Foucault smatra da je seksualnost uvek povezana sa društvenom moći i nije oduvek postojala već je stvorena kroz proces razvoja duštva i da tek u modernom društvu postaje svojina čoveka (Foucault, 1992). U današnjem svetu, posebno u nerazvijenim i siromašnim društvima, marginalizovane društvene grupe često nisu vlasnici svoje seksualnosti. Najbolji pokazatelji su prodaja dece i žena u svrhu eksploatacije u nekim kulturama, recimo kod Roma, zatim u Indiji ili Nigeriji (Lalić, 2007: 40 i 17). U savremenoj civilizaciji, koja ne stvara uslove za dublje razumevanje uloge i značaja seksualnosti u ljudskom rodu, seksualnost ima komercijalno značenje tj. značenje robe. Dakle, u savremenim društvima vrši se proizvodnja, razmena i potrošnja seksualnosti. Ako prihvatimo tu tezu, moguće je govoriti o političkoj ekonomiji seksualnosti i seksualne eksploatacije. Pošto je seksualnost roba kao i svaka druga, onaj ko raspolaže većom količinom društvene moći privilegovan je u odnosu na druge. Ekonomija je uvek racionalna delatnost čiji je cilj ostvarivanje materijalne vrednosti. Tako je i sa seksualnošću, ona se često koristi kao sredstvo za promenu položaja pojedinca u društvenoj strukturi, na način da pojedinac upotrebi svoju seksualnu privlačnost ili svoju seksualnost kao robu. Taj spoj je vršen *raciom*, proračunom ili računicom (kalkulusom). Seksualna eksploatacija na racionalnoj ravni može se shvatiti i na sledeći način: seksualnost ima upotrebnu i prometnu vrednost, pa onda zašto ne kupiti seks ako je dostupan na tržištu i na taj način zadovoljiti svoju seksualnu potrebu? Seksualna eksploatacija može se posmatrati i iz sledeće perspektive: žrtve su žene i deca, a korisnici najčešće muškarci. Čovek vremenom stiče veću društvenu moć, odnosno penje se na društvenoj lestvici, dok istovremeno pada

na biološkoj, čime opada njegova seksualna privlačnost kod suprotnog pola. Ono što je konstanta jeste da seksualni ukus ostaje isti kao i kada je čovek bio mlad.³ Ukus je konstanta, i on se teško menja. Sa druge strane mlade žene visoko kotiraju na biološkoj lestvici i seksualnoj privlačnosti, dok mnoge od njih na društvenoj lestvici stoje nisko. Prostor između jeste nevidljivi prostor seksualne eksploatacije. Taj odnos je ekonomski odnos ili prostor političke ekonomije seksualne eksploatacije. Ovaj pristup je moguće i produbiti, pa posmatrati kupovinu seksualnih usluga u slučaju prostitucije kao prost oblik razmene, a različite oblike kohabitacije partnera između kojih postoji diskrepanca u fizičkom izgledu, starosti i ekonomskoj, odnosno društvenoj moći u kome pored fizičke seksualnosti postoji i privid razmene osećanja, kao znatno kompleksniji oblik razmene.⁴

Seksualnost ima i etičku komponentu. Svako društvo ima društvene norme koje regulišu shvatanja seksualnosti, odnosno ono što se smatra kao dobro ili kao zlo kada je seksualnost u pitanju. Primera radi, hrišćanska etika u pojam seksualnosti uvela je pojam stida. Svaki seksualni odnos mimo bračne zajednice nije prihvatljiv sa stanovišta hrišćanske etike. Hrišćanska etika seksualnost svodi na biološku funkciju (Sveto Pismo starog i novoga zaveta: 2003)⁵ pri tome negirajući druge dimenzije seksualnosti poput duhovne ili mitske. Denis Diderot, prosvetitelj, u svojoj knjizi *Put oko sveta Luja Antoana od Buanvila*, a kasnije i u dodatku knjige, kritikovao je hrišćanske seksualne norme. U jednom pasusu starac sa Tahitija ukorava Buanvila i njegove prijatelje zato što su doneli zlo evropske civilizacije, uključujući i seksualni stid i krivicu, u njegovu zemlju (Pery, 2000: 175). Međutim, teško da *membrane* hrišćanske etike mogu zaustaviti političku

³ Iako nema sistematskih istraživanja o starosnoj strukturi korisnika seksualnih usluga, ne može se tvrditi da su u većem broju korisnici seksualnih usluga sredovečni i stariji muškarci, ali može se reći da su prisutne tendencije koje ukazuju na to. Primera radi, lica koja su lišena slobode u Republici Srpskoj (BiH), u Derventi i Banjaluci tokom 2007. i 2008, koja se terete za trgovinu ljudima u svrhu seksualne eksploatacije su ekonomski dobrostojeći muškarci starije dobi, ili kako se u žargonu kaže *vremešne lokalne gazde*. Vidi: S. Karić, *Presječen lanac prostitucije*, Nezavisne novine, Banja Luka, 18. 12. 2007, N. Morača, *Optuženi pedofili pušteni iz pritvora*, Nezavisne novine, Banja Luka, 29. 6. 2008. Takođe, kao primer može se navesti skandal u vezi prostitucije na Pravnom fakultetu u Sarajevu – Odeljenje u Tuzli, u koji su umešani univerzitetski profesori. Vidi: *Privedene studentkinje zbog prostitucije*, Nezavisne novine, Banja Luka, 20. 9. 2008.

⁴ U tom smislu danas počinje da se govori i o subkulturi „sponzoruša“, mada fenomen nije ograničen isključivo na žene.

⁵ „ i blagoslovi ih Bog i reče im Bog: „Rađajte se i množite se, i napunite zemlju, i vladajte njom... “ (Prva knjiga Mojsijeva koja se zove Postanje glava 28, strana 1.).

ekonomiju seksualne eksploatacije. To je isto kao i sa regularnom ekonomijom. Naime, kada bi se ekonomija rukovodila principima etike onda bi propala, etika je ta koja bi trebala da se prilagodi ekonomiji a ne obrnuto. Zašto bi bilo drugačije i sa političkom ekonomijom seksualne eksploatacije – zar one ne počivaju na istim principima!? Između ostalog, kao jednostavan dokaz ove tvrdnje može se navesti učestalost seksualnih skandala u koje je uključeno i sveštenstvo, posebno katoličke crkve.⁶ U antičkom svetu pristup seksualnosti bio je sasvim drugačiji, znatno liberalniji od hrišćanskog shvatanja. U antičkom gradu Efesu, primera radi, bordel se nalazio na lokaciji između čuvene Celzusove biblioteke i drugih ključnih mesta društvenog života (Erdemgil, 2006: 82). Interesantan je podatak da je Celzusova biblioteka bila povezana podzemnim prolazom sa bordelom (Mijalković, 2005: 27). Prostitucija u Efesu bila je legalno zanimanje. Čovek organizuje svoj prostor na način kako mu je organizovan duh, što govori u kojoj meri je seksualnost zauzimala važno mesto na lestvici vrednosti antičkog čoveka. Što se tiče shvatanja seksualnosti u budizmu, iako je seks normalan deo laičkog života, Buda je generalno imao loše mišljenje o njemu. Odbacivao ga je kao "seosku stvar" (*gama dhamma*, D.I,4), tj. kao prostu, nerafiniranu i profanu. Razumevao je da pojačana želja za čulnim zadovoljstvima (*kamacchanda*) izaziva fizički i psihički nemir i da to skreće našu pažnju sa duhovnih aspiracija i ometa meditaciju. Ohrabrivao je svoje ozbiljnije laičke sledbenike da ograniče svoje seksualno ponašanje ili da prihvate celibat (*brahmacariya*). Od monaha i monahinja se, naravno, očekivalo da poštuju zavet celibata. Međutim, iskustvo pokazuje da uzimanje zaveta celibata, a da nismo spremni za to, jeste sve drugo samo ne korisno. Konstantna borba protiv i poricanje seksualne želje može stvoriti više problema nego što ih rešava. Treće od pet pravila morala, osnovnih pravila budističke etike, kaže da bi trebalo izbegavati zloupotrebu seksa. U tom smislu bilo kakav seks koji bi uključivao eksploataciju, nepoštenje i prisilu ili koji na bilo koji način nije dobrovoljan, predstavlja kršenje trećeg Pravila.⁷ Pristup ljudskoj seksualnosti u islamskoj religiji znatno je liberalniji u odnosu na hrišćanstvo. Seksualnost se shvata kao prirodan deo ljudskog života, ali je situirana u bračnoj zajednici, pri čemu čak i Kuran, a pogotovo šerijatski propisi, prilično precizno utvrđuju ekonomske

⁶ Opširnije vidi: Catholic sex abuse cases http://en.wikipedia.org/wiki/Roman_Catholic_sex_abuse_cases. Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

⁷ Navedeno prema Dhammika, S., *Budizam i seksualnost*, na <http://www.yu-budizam.com/lib/dhammika/seks.html>, Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

i druge odnose i prava i obaveze supružnika. Žena ima značajnu ekonomsku samostalnost, a ideja prodaje seksualnih usluga, odnosno prostitucije je strogo zabranjena.⁸

Naredna dimenzija seksualnosti jeste *eros*. Ona treba da da odgovor na pitanje koju ulogu *eros* ima u duhovnom razvoju čoveka. Iako se u savremenim shvatanjima u naučnim, filozofskim i čisto etičkim okvirima delovanje *erosa* posmatra između krajnosti moralizma ili *eroskog biologizma* (Macukas, 2005: 102), oba shvatanja nisu u stanju da definišu ontologiju *erosa* već se zadovoljavaju njegovim moralnim ili fiziološkim opisivanjem u odnosu na društveno okruženje. Pristalice moralizma veruju da je *erosni* (ljubavni) čin dozvoljen samo u okvirima dozvoljenih granica, prvenstveno braka. Pristalice *erosnog biologizma* odbacuju ovakva shvatanja i smatraju neprihvatljivim svaku etičku i pravnu regulisanost u pojavama *erosnog instinkta*. Apologete ovih shvatanja govore o slobodi *erosnih* odnosa koji su jedini u stanju da obezbede zdrav i slobodan razvoj ličnosti (Macukas, 2005: 102). Zagovornici i jednih i drugih shvatanja zapostavljaju antičko mitološko i filozofsko shvatanje *erosa*, kao sile koja gospodari kako kosmičkim tako i egzistencijalnim razmerama, drugim rečima nešto božansko što pokreće i sam život (Macukas, 2005: 106). O tome je pisao Platon u svojoj *Gozbi* gde su se besednici okupili da svaki od njih da pohvalu bogu *Erotu* – bogu ljubavi. U besedi Sokratovoj, koja je svojom snagom zasenila kazivanja drugih besednika, Sokrat kazuje šta mu je rekla *Diotima*, sveštenica iz *Mantineje* u *Arkadiji*, zemlji vračeva i proroka. *Erot* je spoj *Pora* – sina viška, *izobilja* i *Ponije* – oskudice koja čezne za *izobiljem*. *Diotima* kaže da *Erot* nije ni dobar ni loš, u sredini je između mudrosti i neznanja (Platon, 2003: 67). Kao demon (tj. duh) *eros* je oskudan i nepotpun ali istovremeno teži punoći i celovitosti (Macukas, 2005: 113). Oni koji hoće da rađaju telom više naginju ženama i predaju se tome obliku ljubavi, dok bremeniti u duhu rađaju lepšu i besmrtnu decu tj. vrlinu i mudrost (Platon, 2003: 76). *Erot* je personifikacija stvaralačke žudnje koja počinje u sferi čulnog, postepeno se uspinje i na kraju dospeva do samog lepog. *Diotima* govori o tri stepena lepote. Prvi je fizička lepota, lepota tela na osnovu koje se stiče pojam lepote. Druga dimenzija *erota* ili *erosa* jeste duševna lepota koja egzistira u etici i moralu. Na kraju, poslednji vid *erotičkog uspinjanja* jeste sazna-

⁸ Navedeno prema Kotb, G.H., *Sexuality in Islam, dissertation, available at <http://www.esextherapy.com/dissertations/islam%20dissertation.pdf>*, Veb sajt posećen 10. 11. 2008.

nje, duhovni uspon i spoznaja koja omogućava vrhunski stvaralački i duhovni uspon pojedinca i društva.⁹

Ideje o korišćenju seksualne energije radi sticanja više svesti i otvaranja svojih skrivenih sila i sposobnosti vrlo su stare i njihove korene možemo pratiti u filozofiji istočnih naroda. Čovek raspolaže sa znatno više seksualne energije nego što mu je potrebno za produženje vrste i postavlja se pitanje na koji način tu energiju potrošiti (Ouspensky, 2002: 581). Transformacija seksualne energije u duhovnu energiju omogućava unutrašnju evoluciju čoveka. Sistemi koji priznaju transformaciju seksualne energije u duhovnu mogu se podeliti na: a) sisteme koji dopuštaju mogućnost transformacije seksualne energije u uslovima normalnog polnog života i normalnog trošenja seksualne energije i b) sisteme koji dopuštaju transformaciju samo u uslovima uzdržavanja od polnosti poput Budizma i Hrišćanstva (Ouspensky, 2002: 597). Tantrizam, doktrina koja se javlja oko IV veka u Indiji, smatra da seksualni čin muškarca i žene dovodi do usklađivanja energija koje omogućavaju sklapanje čoveka kao mikrokosmosa sa makrokosmosom. Tantrizam se ne pretvara da ne zna za seksualne nagone nego ih proglašava najvišim izrazom božanske energije (Varenne, 1990: 11).

U novije vreme u odnosu na drevna učenja, analitička psihologija C. G. Jung-a i njegovo tumačenje i usklađivanje anime i animusa može se navesti kao primer za duhovni rast čoveka. Jung govori o procesu individuacije ili stvaranja jedinstvene, potpune i samoostvarene ličnosti, što je i cilj čovekovog života. Taj proces odvija se u nekoliko faza tokom čovekovog života. Prvo treba učiniti svesnim tamnu stranu ličnosti, druga jeste susret slike duše, po pravilu za muškarce anima je figura ženskog roda, a za žene ekvivalent unutrašnje figure je animus – muškog roda (Stein, 2007: 144). Kada se elementi suprotnog pola izdiferenciraju otvoren je put ka sopstvu koji je poslednja stanica na putu samoostvarenja (Jacobi, 2000: 183) ili oboženja (Jerotić, 2002).

Seksualnost poseduje i mitsku dimenziju. Mitovi su usmene prozne pri-povesti koje se, u društvu u kojem se razvijaju, smatraju istinitim prikazima onoga što se desilo u dalekoj prošlosti (Csapo, 2008: 13). Mit se može definisati kao pripovest koja se smatra društveno važnom. Bogovi su važniji od heroja, heroji od običnih ljudi. Tako se razlikuju mitovi, legende i bajke (Csapo, 2008: 20). Mitovi su mostovi između intelekta i emocija, mitovi su i elementi religije. Uz mitove idu i rituali i obredi kako bi se dobila sklonost natprirodnih

⁹ Opširnije vidi pogovor i objašnjenja Platonovog dela Miloša N. Đurića u Platon (2003) *Gozba ili o ljubavi*, Beograd: Dereta.

sila. Mit sadrži u sebi nešto izvorno, arhetipsko i ukazuje na najviše duhovne mogućnosti čoveka. Ritual je mit u praksi, njegov spoljni, vidljivi oblik. Sve poznate kulture zasnovane su na mitovima, kojim na određen način opravdavaju postojanje društvenih institucija. Njihovo najveće ishodište je kriza, stanje kada je narušen uobičajen red stvari. Mitovi se bave najraznovrsnijim potrebama; ratovima, krizama, rođenjem, brakom, smrću (Koković, 2008: 66). Mit je povezan sa simbolom, ali nije samo simbol. Simboli izranjaju iz arhetipske osnove ličnosti, oni nastaju spontano, posebno u vreme velike potrebe. Simbol pretvara prirodnu energiju u kulturne i duhovne oblike (Stein, 2007: 98). Seksualna potreba je jedna od temeljnih ljudskih potreba i time je logično da se seksualnost u raznim kulturama predstavlja kroz simbole, mitologiju i ritual. Brojni su primeri iz raznih kultura, poput mitova iz hinduizma o Šakti ili ženskom aspektu boga Šive, zatim iz vedske religije o boginji Aditi, iranski mit o boginji Anahiti, vavilonski o Ištar, egipatski o Isis, helenski mit o Afroditi (Veljačić, 1958). Ono o čemu se u mitu priča u obredu se igra (Šušnjić, 2004: 142). Primera radi u hramu Afrodite na tvrđavi u Korintu hiljade seksualnih robinja služilo je boginju. Takođe postoje podaci iz XV veka p.n.e. o postojanju hramske prostitucije u Vavilonu u sklopu negovanja boginje Melite – boginje plodnosti (Bošković, 2002: 276).

Istorijski kontekst seksualne eksploatacije

Teško je pratiti početke pojave seksualne eksploatacije na osnovu istorijskih izvora, mada se može pretpostaviti da počeci datiraju od perioda od kada je nastala razmena predmeta i simbola u istoriji ljudskog roda, što znači od samih njenih početaka. Kao što je već spomenuto, postoje brojni pisani i materijalni tragovi o postojanju prostitucije u antičkom periodu i vremenu posle. Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije takođe nije novi fenomen. Krajem 19. i početkom 20. veka organizovane kriminalne grupe iz Azije slale su žene iz Kine u SAD kao i žene iz istočne Evrope u zemlje Južne Amerike. Ta praksa poznata je pod nazivom „belo roblje“. Velika ekonomska kriza 1929–1933, Drugi svetski rat, stvaranje „gvozdene zavese“ između zemalja Istočnog i Zapadnog bloka, predstavljali su prepreku za razvoj trgovine ljudima. Sovjetski Savez je bio zatvorena država u kojoj je kretanje bilo ograničeno. Raspad ove velike zemlje u kombinaciji sa povećanom personalnom mobilnošću globalnog doba podstakli su porast trgovine ljudima u poslednjoj

deceniji 20. veka (Shelly, 2003: 121). Teško je proceniti obim trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije u savremenom svetu, mada se procenjuje da se godišnje proda oko 800.000 uglavnom žena i dece preko međunarodnih granica kao i milioni unutar nacionalnih granica.¹⁰

Seksualna eksploatacija nije isključivo problem savremenog doba već fenomen koji ima duboke korene u istoriji. Kroz istoriju novi oblici društvenih organizacija i društvenih odnosa menjali su forme seksualne eksploatacije, ali je ona bivala uvek prisutna, samo u različitom obliku i obimu. Svest o slobodi kroz istoriju je napredovala, kao i pravni standardi o zaštiti integriteta čoveka. To je veliki korak napred i jedna velika, istinska mogućnost da se ovaj fenomen suzbije. Međutim, ogroman ekonomski disparitet između razvijenog i nerazvijenog sveta predstavlja snažnu protivtežu toj mogućnosti. Postojanje adekvatnih pravnih mehanizama kojima se sprečavaju razni oblici seksualne eksploatacije, kao i razvoj svesti u društvu o tim pojavama mogu pozitivno uticati na njihov obim, ali ih ne mogu bitno izmeniti. Oni deluju po površini i ne dotiču se korena problema, koji leži u ekonomskom disparitetu, odnosno u odnosima moći i nemoći, i, delom, u ljudskoj prirodi.

Ljudska priroda, društvo i seksualna eksploatacija

U antropološkom pristupu potrebno je poći od dve antropološke ravni: filozofsko-antropološke i socijalno-antropološke. Filozofska antropologija ima za zadatak da otkrije ljudsku suštinu, univerzalnu ljudsku prirodu, a socijalna antropologija nastoji da istraži kako postojeća organizacija društva utiče na ljudsku prirodu, odnosno u kojoj meri joj odgovara. O pojavi treba da da sud filozofska antropologija, jer pozitivna nauka sa svojim metodama ne može u potpunosti da objasni ovaj fenomen. Nauka teži da sve racionalno objasni i iskustveno proveri, međutim, čovek nije samo racionalno biće, već i biće koje ima iracionalnu stranu. Filozofska antropologija traga za univerzalnim obeležjima ljudske prirode, za onim što je zajedničko svim ljudima bez obzira na društvene i kulturne razlike (Šušnjić, 2005: 124). Širok je spektar osobina koje čoveka čine čovekom. Između ostalog čovek je biće slobode, moralno biće, ekonomsko biće, biće koje troši (*homo consumens*), biće nade... Čovek je biće bez konačne definicije. Iako se u literaturi navodi da je seksualna eksploatacija

¹⁰ U.S. Department of State, Trafficking in Persons Report 2008. <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2008/ors>. Veb sajt posećen 7. 3. 2009.

globalni fenomen, može se sa pravom reći da je ona istorijski i antropološki fenomen, koji je prisutan u svim društvima, u svim istorijskim epohama.

„Ako se neka ljudska osobina, verovanje, ideja, vrednost, ustanova itd. *obnavlja i ponavlja* kroz vekove ljudske povesti, onda je to znak da ona nije nešto slučajno, već neko nužno obeležje vrste čovek (Šušnjić, 2005: 130).“ Pitanje šta je suština ljudske prirode vrlo je složeno i na njega nije moguće dati potpun odgovor. U ovom radu prikazaće se samo neka od shvatanja, koja su samo fragmenti mogućih kompleksnijih tumačenja. F. Nietzsche smatra da je suština ljudske prirode volja za moć. Njegov nihilizam sastoji se u rušenju svakog postojećeg – filozofskog, verskog ili moralnog sistema. Tradicionalno se mislilo da u svetu vlada red i zakon, da svetom vlada logos, a ne kaos. Nietzsche smatra da je suština sveta u tome da on nije logičan i razuman, nego da je haotičan i spontan. Razum vrši ograničen uticaj na ljudsko ponašanje: impulsi, nagoni, instinkti, sve sile ispod površine određuju ljudsko ponašanje u većoj meri nego što to čini logička svest. Životom ne upravljaju racionalni, već iracionalni principi (Nietzsche, 2003). S. Freud, otac psihoanalitičke teorije, smatrao je da se suština čoveka ne nalazi u njegovoj kulturi, već u biološkoj i psihološkoj strukturi. Id (nesvesni deo čovekove ličnosti, nagoni) pokriva ono što zovemo ljudska priroda, pojmovi ego (svesno u čoveku) i super-ego (nadsvesni dio čovekove ličnosti) pokrivaju ono što zovemo kultura, odnosno običajne, moralne, pravne, ideološke, kulturne norme. Super ego kontroliše naš ego, a preko njega kontroliše id (Freud, 1979: 145–171). Freud je u centar nagonске strukture čoveka stavio libido, seksualni nagon koji određuje čovekovo ponašanje. Ljudski nagoni teže da budu zadovoljeni, to je princip zadovoljstva, onda je po principu realnosti sve bolesno što ometa da nagon bude zadovoljen. Freud smatra da je ograničavanje zadovoljenja nagona preduslov kulture, i da je istorija čoveka istorija potiskivanja. Svi ljudi imaju nagone bez obzira na njihovu kulturu i način života, i antropološka je činjenica da su svi ljudi po tome slični. Kulturne norme sprečavaju nagone da se neometano zadovolje, prema tome, one su prema psihoanalitičkoj teoriji nasilje i zločin nad nagonskom prirodom čoveka. Freud navodi da „tendencija kulture da ograniči seksualni život nije ništa manje očevidna od druge – da proširi krug kulture“ (Freud, 1979a: 310). On dalje kaže da „verovatno možemo s pravom smatrati da je značaj seksualnog života kao vrela sreće, dakle, za ispunjavanje našeg životnog cilja znatno umanjen“ (Freud, 1979a: 312). Svaka kultura sputava nagone, što je znak bolesti, i stoga je čoveku nelagodno u kulturi (Freud, 1979a). Kultura treba da nađe put kako da se nagoni zadovolje na društveno prihvatljiv način,

tj. da se nađe kompromis između nagona i norme, prirode i kulture. Agresivni nagoni zadovoljavaju se u takmičarskim igrama, seksualni nagon zadovoljava se u instituciji braka, što je društveno prihvatljiv način. Kakav to ima značaj za savremenu seksualnu eksploataciju?

Da bi se to pojasnilo potrebno je analizirati odnos institucije braka i dinamičnih promena koje se dešavaju u savremenom svetu, tj. kako te promene utiču na strukturu i funkciju braka i u kojoj meri ta institucija omogućuje zadovoljenje seksualnog nagona na adekvatan način. Promene strukture braka, uključujući i porodicu, izazvane su migracijama, konfliktima, dinamičnom savremenom ekonomijom, jednom rečju – pogađaju jednako i razvijene i nerazvijene zemlje. U nerazvijenim zemljama činoci koji utiču na kompletnost porodice jesu društvene krize, ratovi i migracije. Za razvijene zemlje sve se više govori da su stara društva, imajući u vidu starosnu strukturu i pad nataliteta, pošto mladi ljudi ne zasnivaju porodice.¹¹ U globalnom dobu sve više je brakova gde supružnici žive i rade u drugim delovima sveta. Činjenica je da porodica i brak više nisu tradicionalni, pa su time u krizi tradicionalne seksualne norme. Društveni procesi uticali su na transformaciju braka, ali društveno ne može transformisati nagonsko, nagoni traže zadovoljenje i teže da se prilagode novom društvenom okruženju.¹² Imajući u vidu nove društvene okolnosti u većini društava savremenog sveta, moglo bi se pretpostaviti da su oni jedan od činilaca koji utiču na porast tražnje za seksualnim uslugama na globalnom ilegalnom tržištu. Za razliku od Freuda koji smatra da je represivna civilizacija neminovnost, odnosno da su načelo užitka i načelo zbiljnosti nepomirljivi, H. Marcuse smatra da je moguć oblik nenasilne civilizacije bez potiskivanja erosa, i da je moguće pomiriti princip užitka i zbiljnosti, nagon i kulturu. Antagonistički odnos bi se promenio u korist principa užitka. U tom smislu bi eros, životni nagoni, oslobodili se u neslućenim razmerama (Marcuse, 1964: 125). Marcuse smatra da je moguća nerepresivna egzistencija u kojoj je radno vreme (tj. teški rad) sveden na minimum, i da takva egzistencija koja je oslobođena dominacije može da bude samo rezultat kvalitativne društvene pro-

¹¹ Primera radi, zemlje Evropske unije se suočavaju sa trendom opadanja broja stanovnika. Po procenama Evropske komisije, ukoliko se negativni trendovi nastave, do 2030. godine u Evropi biće manje 18 miliona dece i mladih ljudi nego što ih ima danas. Vidi: http://ec.europa.eu/employment_social/news/2005/mar/demog_gp_en.html. Veb sajt posećen 9. 3. 2009.

¹² Slikovito taj odnos prikazuje sledeća izreka u djelu A. Schopenhauer-a : „Naturam expelles furca, tamen usque recurrent” ili „Prirodu isteraj bičem, ona će se opet vratiti”. Iako Schopenhauer ovu izreku koristi kada govori o homoseksualnosti, ona se odnosi na čitavo područje ljudske seksualnosti (Schopenhauer, 2003: 75)

mene zasnovane na temeljno drugačijem iskustvu bitka, odnosu čoveka i prirode, i temeljno drugačijim egzistencijalnim odnosima (Marcuse, 1964: 14). E. Fromm smatra da se razumevanje ljudske psihe i ljudske prirode mora zasnivati na analizi čovekovih potreba. Najjače snage koje motivišu čovekovo ponašanje proizlaze iz uslova njegove egzistencije, iz *ljudske situacije*, a ne, kako je Freud smatrao, iz libida kao osnovne ljudske snage koja motiviše ljudske strasti i želje (Fromm, 1984: 25). E. Fromm kaže da osnovne potrebe koje su ključ za ispitivanje ljudske situacije jesu: potreba za udruživanjem sa drugim nasuprot narcizmu, potreba za prevazilaženjem – bilo stvaranjem ili razaranjem (ako ne mogu da stvaram svet, mogu da ga uništim), potreba za ukorenjenošću i sigurnošću, potreba za osećanjem identiteta i potreba za okvirom orijentacije i verovanja. Ukoliko i jedna od ovih potreba nije zadovoljena, rezultat je ludilo. Kakva bi tu mogla biti veza sa, recimo, trgovinom ljudima u svrhu seksualne eksploatacije u savremenom dobu? Primera radi, živimo u dinamičnom vremenu, punom promena, u kome se mnoge tradicionalne zajednice razaraju pod uticajem globalizacije, živimo u vremenu političkih i ekonomskih kriza, gde je čoveku onemogućeno ostvarivanje njegovog stvaralačkog potencijala, živimo u nesigurnom svetu globalnih migracija, kriza i ratova, u kome je čovek lišen svog korena i time osećaja pripadnosti određenoj društvenoj grupi. Martin Heidegger bi rekao da čovek u svetu „nije kod kuće“. Čovek koji je izbačen iz tradicionalnog načina života, tj. iz svojih društvenih ležišta, ne može da zadovolji ove potrebe, on postaje ranjiv na razne zloupotrebe, uključujući i razne oblike seksualne eksploatacije. Savremeno društvo otuđeno je od pojedinca i time nije prilagođeno čoveku i njegovim prirodnim potrebama.

Što se tiče K. Marx-a, njegova misao je slojevita i ovde neće biti reč o njemu kao ideologu, već kao o filozofu humanisti. Po njemu, čovek je biće mogućnosti. Za njega, mogućnost (*möglichkeit*) je antropološki i metodološki pojam (Šušnjić, 2002: 111). Sa stanovišta fenomena trgovine ljudima kao jednog od dominantnih oblika seksualne eksploatacije, viđenje K. Marx-a mogli bismo tumačiti na način da je činjenica da se u današnjem svetu godišnje proda više miliona ljudi, ali postoji i mogućnost da se ta pojava spreči. Takođe je činjenica da u svetu postoje regioni u kojim većina stanovništva živi ispod granice siromaštva, i upravo su ta područja, regioni porekla žrtava trgovine ljudima. Takođe je činjenica da se za potrebe naoružanja godišnje u svetu troši sedamstotinaosamdeset milijardi dolara i da je po procenama Ujedinjenih nacija godišnje potrebno četrdeset milijardi dolara da se značajno smanji globalni problem siromaštva (Pečujlić, 2002: 185), koji je jedan od ključnih čini-

laca koji doprinose trgovini ljudima. Sa druge strane, postoji i mogućnost da se problem siromaštva u svetu značajno smanji, kao i mogućnost da se sredstva za naoružanje upotrebe u humanije svrhe. Marx smatra da kritički mislilac stalno upoređuje činjenice sa mogućnostima, koje su u njima skrivene, zarobljene ili zaleđene postojećom organizacijom društva. Kritička teorija traga za mogućnostima koje se mogu ostvariti i u tome se razlikuje od utopije, koja je po prirodi stvari neostvariva.

Što se socijalno-antropološkog aspekta tiče, socijalna antropologija obuhvata probleme razvoja čoveka i njegove društvene sredine. Različiti tipovi društvenih sistema u svojim društvenim ustanovama razvijaju različite mehanizme, koji određene osobine kod ljudskih bića ili razvijaju ili onemogućavaju. Kritika neoliberalizma sastoji se u shvatanju da ekstremni neoliberalizam forsira jednu crtu ljudske prirode, a to je motivacija za bogaćenjem i egoizam. Jedno od tih kritičkih shvatanja obrazlaže da duhovni etos ekstremne verzije neoliberalizma teži da zadobije moralni legitimitet, da prodre do najdubljih slojeva psihe, da formira socijalni karakter i emotivni stav. Bezobzirna konkurencija, velike društvene nejednakosti, odsustvo društvene solidarnosti i osećanja za druge tumače se kao izraz genetskog koda. Iz beskrajno bogatog koda ljudske prirode, izdvojen je samo jedan red ljudskih crta i motivacija. Vučja konkurencija i bezobzirni egoizam izjednačeni su sa celinom ljudske prirode (Pečujlić, 2002: 193). Kritika društava bivšeg SSSR-a polazi od shvatanja organizovanog kriminala kao nove forme autoritarizma. Propašću komunizma, analitičari su zaključili da građanima više neće biti ograničen pristup informacijama, da im neće biti ograničena sloboda kretanja, ili da će biti primorani da se pokoravaju moćnoj centralnoj državi. Međutim, desilo se da organizovani kriminal predstavlja novu formu nedržavnog autoritarizma (Shelley, 1989: 122). Građani još uvek žive u strahu, ali sada su zastrašivani od nedržavnih aktera u formi organizovanih kriminalnih grupa, koje postaju četvrta grana vlasti. Akteri zastrašivanja više nisu komunisti, sada je to mafija. Autoritarizam postsovjetskog organizovanog kriminala manifestuje se u sledećim područjima: ekonomskoj dominaciji i strukturi vlasti, zastrašivanju građana, privatizaciji državne prinude, zastrašivanju domaćih i stranih novinara, privatizaciji državnih resursa od strane organizovanog kriminala, sprečavanju razvoja civilnog društva (Shelley, 1989: 123). Demokratska tranzicija oslobodila je čoveka bivšeg sovjetskog društva od autoriteta države i ideologije, ali ga nisu učinili slobodnim u njegovoj svesti čiju je podaničku strukturu totalitarni sistem oblikovao decenijama. U novim društveno-ekonomskim okolnostima

privatna imovina i materijalno sticanje postali su vrlina. Način na koji je tranzicija vođena i psihološki je pripremila čoveka bivšeg SSSR-a za ulogu koju će odigrati u novom sistemu neslobode. Ljudi opet nisu slobodni: organizovani kriminal čini novu formu autoritarizma, čineći moćne gramzivim, a siromašne ranjivim. Takav sistem onemogućava razvoj čoveka i ne može da zadovolji potrebe koje proističu iz ljudske prirode.

Do sada je objašnjavan uticaj društvene sredine na čoveka u razvijenim zemljama neoliberalne ekonomije, potom u zemljama bivšeg SSSR-a. Međutim, treba videti kakav je taj uticaj na ljude u siromašnim zemljama tzv. Trećeg sveta, koje karakterišu: siromaštvo, kolonijalno nasleđe, nestabilni politički sistemi, slabe institucije i primitivne ekonomije. Razapetost između tradicionalnih vrednosti i dinamične kulture modernog doba i nemogućnosti hvatanja koraka sa savremenim ekonomskim i političkim procesima nisu garancija da postojeća društvena organizacija u tim zemljama obezbeđuje minimum uslova za razvoj čoveka i njegovih mogućnosti.

Ova kratka socijalno-antropološka rasprava imala je za cilj da objasni kako savremena društva sa svojom organizacijom utiču na čoveka i koliko odgovaraju stvarnoj ljudskoj prirodi. Takođe, imala je za svrhu da prikaže kako društvena struktura oblikuje pojedince i stvara od njih potencijalne korisnike, trgovce i žrtve seksualne eksploatacije.

Zaključak

Seksualna potreba, kao biološki deo ljudske prirode, je univerzalna, ali je njena realizacija kulturno-istorijski uslovljena. Budući da su sve društvene formacije počivale na odnosima nejednakosti, to je uslovljavalo postojanje različitih vrsta seksualne eksploatacije, bilo da je ona počivala na goljoj sili i posedovanju ljudi kao stvari u većoj (robovlasništvo) ili manjoj (feudalizam) meri, ili na ekonomskoj motivaciji (kapitalizam), odnosno neadekvatnoj raspodeli postojećih resursa (globalno siromaštvo u zemljama Trećeg sveta). Upravo stoga se čini da je i seksualna eksploatacija univerzalna društvena pojava. Pitanje ukidanja seksualne eksploatacije nije formalno-pravno već političko i ekonomsko pitanje. Naime, za prevazilaženje seksualne eksploatacije nisu dovoljne pravne norme, već uspostavljanje istinski ravnopravnih odnosa u globalnim društvenim zajednicama i između njih.

Literatura:

- Baudrillard, J. (1991) *Simbolička razmena i smrt*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Bošković, M. (1999) *Kriminološki leksikon*, Novi Sad: Matica srpska.
- Bošković, M. (2002) *Socijalna patologija*. Novi Sad: Pravni fakultet.
- Csapo, E. (2008) *Teorije mitologije*, Beograd: Clio.
- Dhammika, S., *Budizam i seksualnost*, na <http://www.yu-budizam.com/lib/dhammika/seks.html>, pristupljeno 10. 11. 2008.
- Erdemgil, S. (2006) *Ephesus*. Istanbul: Net Turistik Yayinlar A.S.
- Freud, S. (1979) *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Novi Sad: Matica srpska.
- Freud, S. (1979) *Nelagodnost u kulturi*, Novi Sad: Matica srpska.
- Fromm, E. (1984) *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed.
- Foucault, M. (1992) *Istorija seksualnosti: volja za znanjem*. Beograd: Prosveta.
- Jacobi, J. (2000) *Psihologija Karla Gustava Junga – Uvod u celokupno delo*. Beograd: Dereta.
- Jerotić, V. (2002) *Individuacija i (ili) oboženje*. Beograd: Ars Libri.
- Koković, D. (2008) *Socijalna antropologija sa antropologijom obrazovanja*, Banja Luka: Nezavisni univerzitet.
- Kotb, G.H., *Sexuality in Islam, dissertation, available at <http://www.esextherapy.com/dissertations/islam%20dissertation.pdf>*, pristupljeno 10. 11. 2008.
- Lalić, V. (2007) *Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Macukas, N. (2005) *Problem zla*, Kragujevac: Kalenić.
- Marcuse, H. (1964) *Eros i civilizacija*, Naprijed: Zagreb.
- Mijalković, S. (2005) *Trgovina ljudima*. Beograd: Beosing.
- Milosavljević, B. (1997) *Socijalna patologija i društvo*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Nietzsche, F. (2003) *Volja za moć*. Beograd: Dereta.
- Ouspensky, P.D. (2002) *Novi model univerzuma*. Beograd: Metaphysica.
- Pečujlić, M. (2002) *Globalizacija – dva lika sveta*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Pery M. (2000) *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.

Platon, (2003) *Gozba ili o ljubavi*, Beograd: Dereta.

Shelley, L. (1989) Post-Soviet Organized Crime: A New Form of Authoritarianism, In: Phil Williams (ed.), *Russian Organized Crime: The new Threat?* New York: Routledge, str. 122 –139.

Shelley, L. (2003), Trafficking in Women: The Business Model Approach, *Brown Journal of World Affairs*, 1, str. 119–131.

Stein, M. (2007) *Jungova mapa duše*. Beograd: Laguna.

Sveto Pismo starog i novoga zaveta, (2003) Beograd: Biblijsko društvo Srbije i Crne Gore.

Schopenhauer, A. (2003) *Metafizika polne ljubavi prema ženama*. Novi Beograd: Neven, IP Knjiga.

Šušnjić, Đ. (2002) *Metodologija*. Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (2004) *Drama razumevanja*. Beograd: Čigoja štampa.

Šušnjić, Đ. (2005) *Žetva značenja*. Beograd: Čigoja štampa.

U.S. Department of State, Trafficking in Persons Report 2008. http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2008/ors_, pristupljeno 7. 3. 2009.

Varenne, J. M. (1990) *Tantrizam*. Gornji Milanovac: Dečje novine.

Veljačić, Č. (1958) *Filozofija istočnih naroda I*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Weininger, O. (2007) *Pol i karakter*. Beograd: Feniks Libris.

VELIBOR LALIĆ, ŽELIMIR KEŠETOVIĆ

Anthropology of sexual exploitation

In this paper, the authors observe sexual exploitation from an anthropological perspective. They analyze the rational, ethical, emotional and mythological dimensions of human sexuality. Consequently, after setting the phenomenon in a social and historical context, sexual exploitation is closely observed in the contemporary age. Based on thoughts of relevant thinkers, they make the conclusion that the elimination of sexual exploitation is not an utterly legal issue, but political and economical issues as well. Namely, legal norms are not sufficient to overcome sexual exploitation, but, political and economical relationships in contemporary societies, which will be based on sincere equal opportunities must be established.

Keywords: sexuality, exploitation, trafficking, anthropology